

5. *Котли П.* Новые приемные родители. Первый опыт / Патриция Котли ; [пер. с англ. Н. И. Ивановой]. – Новосибирск : ООО «Дата», 2000. – 200 с.
6. *Лишение* родительского попечительства: Хрестоматия : [учебное пособие для студентов пед. ун-тов и ин-тов] / ред.-сос. В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
7. *Ослон В. Н.* Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья / В. Н. Ослон. – М. : Генезис, 2006. – 368 с.
8. *Подольск Я. В.* Психология безпеки : монографія / Я. В. Подольск. – Х., 2009. – 324 с.
9. *Прихожан А. М.* Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 416 с. : ил. – (Серия «Детскому психологу»).
10. *Психическое* развитие воспитанников детского дома / [под ред. И. В. Дубровиной, А. Г. Рузской] ; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1990. – 264 с.
11. *Психология* социальной работы / О. Н. Александрова, О. Н. Боголюбова, Н. Л. Васильева и др. ; под общей ред. М. А. Гулиной. – СПб. : Питер, 2002. – 352 с.
12. Семигіна Т. В. Работа в громаді: практика й політика / Т. В. Семигіна. – К. : КМ Академія, 2004. – 180 с.
13. *Семья Г. В.* Основы психологической защищенности детей, оставшихся без попечения родителей : дис. д-ра психол. наук : спец. 19.00.13 / Галина Владимировна Семья. – М. : РГБ, 2004. – 350 с.
14. *Сила Т. І.* Концепція сталого соціального розвитку: історія та сучасні підходи / Т. І. Сила // Актуальні проблеми сталого соціального розвитку: погляд молоді : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ; м. Чернігів, 3 листопада 2010 р. – Чернігів : ЧДПСТП, 2010. – С. 9-11.
15. *Соціальна* робота в Україні: перші кроки / під ред. В. Полтавця. – К. : КМ Academia, 2000. – 236 с.
16. *Сухов А. Н.* Социальная психология безопасности : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Н. Сухов. – М. : Академия, 2002. – 256 с.
17. *Терновская М. Ф.* Педагогические основы адаптации детей-социальных сирот в системе патронатного воспитания : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Мария Феликсовна Терновская. – М., 2004.
18. *Фирсов М. В.* Психология социальной работы: Содержание и методы психосоциальной практики : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Фирсов, Б. Ю. Шапиро. – М. : Академия, 2002. – 192 с.
19. *Холостова Е. И.* Социальная политика и социальная работа : учебное пособие / Е. И. Холостова. – 2-е изд. – М. : Дашков и К°, 2008. – 216 с.

УДК 364-78

Ю.О. Дем'яненко, канд. психол. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ НАРАТИВНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті розглядаються основні аспекти соціальної роботи через призму біопсихосоціального підходу. Виділяється нарративний метод як один із засобів надання психологічної допомоги соціально незахищеним верствам населення. Аргументується доцільність використання автобіографічного нарративного матеріалу для усвідомлення соціальним працівником основних потреб клієнта, що дає можливість надати своєчасну та доцільну допомогу.

Ключові слова: соціальна робота, нарратив, автобіографія, досвід, усвідомлення.

В статье рассматриваются основные аспекты социальной работы через призму биопсихосоциального подхода. Выделяется нарративный метод как один из способов оказания психологической помощи социально незащищенным слоям населения. Аргументируется целесообразность использования автобиографического нарративного материала для осознания социальным работником основных потребностей клиента, что даёт возможность оказать своевременную и целесообразную помощь.

Ключевые слова: социальная работа, нарратив, автобиография, опыт, осознание.

The major aspects of social work through the spectrum of biopsychological approach are examined in the article. The narrative method as one of the means of providing a psychological help to socially unprotected categories of people is sorted out. The appropriateness of using the autobiographic narrative material for understanding the main client's by a social worker that gives the possibility to provide a timely and a proper help is proved.

Key words: social work, narrative, autobiography, experience, awareness.

Постановка проблеми. Ще на початку ХХ століття з'являється новий екзистенційний погляд на особистість та її місце у світі, на взаємодію людини та суспільства, приділяючи особливу увагу системі людина-людина. Однією з основних проблем соціально-гуманітарного дослідження функціонування людства стає соціальна робота як сфера практичної допомоги та підтримки людей, які опинилися у скрутній ситуації, з метою підвищення рівня соціального функціонування індивідів і допомоги у задоволенні вищих потреб. На жаль, життя в сучасному соціумі загострює процес гармонізації особистості в суспільстві. Водночас спеціальні дослідження та вивчення досвіду соціальної роботи доводять, що надання лише матеріальної допомоги не вирішує гострих життєвих проблем соціально незахищених громадян, не допомагає їм сформувати власну життєву стратегію, стати самостійним і незалежним, активно діючим членом суспільства – ось головна мета у роботі соціальних працівників.

Аналіз останніх досліджень. Основи нарративної методології були закладені в роботах М.М. Бахтіна, Р. Барта та П. Рікера. Першим, хто використав нарратив у психології, став Дж. Брунер, який вважав що у людини немає іншого способу описати прожитий час, крім нарративу. Українську школу нарративного підходу в психології представляють Н.В. Чепелева, Т.М. Титаренко, О.М. Шиловська, які вважають навратив – це впорядкування життєвих подій в єдину послідовність, що побудована, виходячи із загальної життєвої концепції оповідача. Є.С. Калмикова та Є. Мергенталер використовують нарратив не тільки як метод збору інформації від клієнтів, але і як засіб психотерапевтичної допомоги, оскільки містить у собі більш особистісну інформацію, ніж будь-який інший дискурс. К.С. Жорняк розглядає нарратив як можливість усвідомити власні життєві історії, а потім переповісти їх відповідно до потреб клієнта.

І.В. Папаяні пропонує за допомогою деконструкції біографічного нарративу вивчати особливості конструювання релігійної ідентичності особистості. М.Л. Смультсон вважає, що нарратив є певною зовнішньою репрезентацією его-ідентичної ментальної моделі.

Таким чином, нарратив є методом, завдяки якому з'являється можливість вивчення процесу відображення суб'єктом власної життєвої концепції і подальшої її трансформації відповідно до потреб людини.

Мета статті – обґрунтувати доцільність використання методів нарративної терапії у психологічній роботі з соціально незахищеними верствами населення.

Виклад основного матеріалу. Сформувавшись як окрема науково-практична галузь, соціальна робота постійно трансформує та удосконалює моделі й методи своєї роботи. На сьогодні існує три групи теоретичних моделей соціальної роботи: психологічна, соціальна та біопсихосоціальна. Остання, на наш погляд, є найбільш доцільною, оскільки враховує всі аспекти суспільного життя індивіда, завдяки чому можливо надати комплексну різнопланову допомогу клієнту.

Серед психологічних моделей соціальної роботи прийнято розрізняти психодинамічну, когнітивно-біхевіористичну та гуманістичну. У межах останньої можна виділити нарративний напрям, який дозволяє розглядати людину цілісно в контексті її соціальної взаємодії зі світом.

Наратив як метод дослідження виник у літературознавстві і згодом запозичився психологією. На початку минулого століття науковці все більше уваги починають приділяти дослідженням, пов'язаним з пошуком сенсу людського життя, призначення, особливос-

тей функціонування у системах людина-людина та людина-суспільство. Філософи нового покоління протистоять поглядам на індивіда як на річ. Вони повертаються до цілісного погляду на людину, розширюючи позицію єдності душі й тіла, введенням поняття єдності „індивіда–у–світі”. В їхньому розумінні люди не можуть існувати окремо від світу, так само, як і світ не існує окремо від людей. Відмова від вивчення людини методами наук природничого характеру дала поштовх для пошуку нових методів дослідження.

Одним з таких методів дослідження особливостей людського буття стала мова – як одиниця об’єктивації досвіду особистості. Зміст цього „повороту до мови”, на думку Ф.Р. Анкерсмита, полягав в тому, що, оскільки слово є принциповою умовою знання та мислення, дослідження в галузі соціальних, політичних, психологічних і культурних проблем повинні бути сформульовані як мовленнєві.

Завдяки відмові від старих методів дослідження та пошуку нових і тому, що категорія „досвід” набуває особливого статусу в дослідженнях, науковці починають надавати все більшої уваги мові людини, її розповідям, історіям, текстам як безпосереднім механізмам вираження і переказу досвіду. Це стало своєрідним поверненням до витоків наукового знання – до розповідей і переказів про світ та його устрій. Таке зацікавлення було викликано ідеєю Ш. К’еркегора, згідно з якою істина знаходиться в людині, в самій її сутності. Накопичення інформації, її осмислення, інтерпретація та презентація іншим можлива завдяки мові, письмовій або усній. Ця інформація має свою композицію, яка буде різнитися залежно від суб’єкта, що її доносить, і, як наслідок, виникає різноманітність у сприйнятті того, що відбувалось чи відбувається. Мова починає розглядатись як основний засіб моделювання навколишньої реальності, моделювання власного життєвого досвіду.

Вищезгадані тези філософії Новітнього часу були покладені в основу теорії наративної психології, яка почала формуватись як окрема течія з 80-х років ХХ століття на перетині ідей соціального конструктивізму та постмодернізму та зайнялась вивченням описової природи людської поведінки.

Наративізм, як філософсько-пізнавальна течія, скеровує свою увагу на свідомість суб’єкта пізнання і співвідношення в ній раціональних і чуттєвих чинників. Провідною стає ідея, що люди здатні описувати себе і свій життєвий досвід у вигляді зв’язаного тексту (Р. Барт, Ж. Дерріда, Ж.Ф. Ліотар, М. Фуко). Крім того, подіям реального світу люди постійно намагаються надати літературного вигляду, описуючи їх згідно з законами традиційних жанрів. Так, виходячи з концепції літературознавця Ф. Джеймсона, все, що нас оточує, все, що з нами відбувається, людина може усвідомити тільки завдяки оповіданню, тобто світ доступний людині лише у вигляді історій, розповідей про нього. Відповідно, предметом дослідження стають розповіді (нاراتиви) людей, що побудовані за принципом художнього тексту. „Людина розуміє себе за допомогою мови, за допомогою розмови та письма, і через ці процеси особистість постійно конструює себе. Зміст життєдіяльності людини та її особистісний досвід виражається у внутрішньому оповіданні” [9, с. 37] Таким чином, людина протягом свого існування конструює власні історії у формі оповідних текстів – наративів.

Об’єктом дослідження стає текст як „мовне відображення дійсності, яке здатне виконувати знакову й комунікативну функції” [8, с. 79], оскільки найбільш доступним та інформативним способом осягнення іншої людини є інформація, яку передають за допомогою найрозповсюдженішого засобу – мови, усної або писемної (текст). „Кожен текст як висловлювання є чимось індивідуальним і неповторним” [2, с. 283], він є формальним показником психічних процесів вербального й образного мислення, своєрідним відображенням внутрішнього життя індивіда, його взаємодії з навколишнім світом. Завдяки такій позиції наративної психології „дослідження структури створеного клієн-

том тексту, цієї автономної єдності внутрішньої взаємозалежності, дозволяє побачити, зрозуміти такі сторони особистісних проблем, які малодоступні звичайним способом збору інформації – емпатійному слуханню, сортуванню неконгруентностей” [4, с. 199] Кожен текст як вираження мовленнєвої свідомості є динамічним утворенням, яке здатне видозмінюватись залежно від того мовленнєвого матеріалу, з яким воно стикається і яке обов’язково бере участь у його конструюванні.

На думку Н.В. Чепелевої, у психологічному підході до тексту розширюються межі його розуміння, з’являється можливість виходу в позатекстову реальність. Таке розуміння тексту стає можливим завдяки ідеї структуралістів про „сконструйованості” значення. Р. Барт вважає, що текст, як частина дискурсу, розширює межі реальності за допомогою своєї багатоманітності, неоднозначності змісту та парадоксальності. Значення не „природне”, це не є щось навіки встановлене, воно є функцією тієї мови, якою ми спілкуємось, мова не відображає реальність, а продукує її в людській свідомості [1].

Проте, незважаючи на багатовекторність реальності, яку породжує текст, це зовсім не означає, як слушно зауважує С.Д. Максименко, що не треба намагатися зрозуміти та вловити зміст того, про що йде мова. Навпаки, завдяки „онтологізації тексту, що виступає як семіотична модель суб’єктивної реальності, стає можливим дослідити складну діалектику реального несимволізованого буття і самоідентичності суб’єкта дискурсу, що розкриває це буття. Людина як суб’єкт дискурсивної практики виступає у ньому не як статично дане буття, а як суб’єкт акту самоствердження, творення самого себе перед обличчям Іншого” [7, с. 150].

Н.В. Чепелева зазначає, що дослідження текстів має велике значення, оскільки в них „зафіксована базова життєва концепція, через яку, як через „інтерпретаційний” фокус, переломлюються усі події та проблеми людини” [14, с. 487]. Таким чином, протягом свого існування людина конструює власні історії у формі оповідальних текстів – наративів, які можна розглядати як засоби типологізації особистості, в яких висвітлюються індивідуальні значення та зміст, які є носіями певної суб’єктивної картини світу автора.

Використання наративів у психологічних дослідженнях, на думку науковців, змушує чітко окреслювати межі психотерапевтичного наративу, визначити його критерії та ознаки. Це дозволяє відокремити його від інших видів текстів.

Використовуючи наративний підхід у проведенні консультацій та психотерапевтичної роботи необхідно пам’ятати про неекспертну позицію: певним чином ставити запитання, але не оцінювати. Людина сама є експертом свого життя, вона сама повинна зрозуміти, в якому напрямку і яким чином потрібно рухатись у житті. Тому наративний практик не нав’язує тому, хто потребує допомоги, ніяких методів вирішення життєвих ситуацій, які сам вважає правильними. Його завдання – постійно просити клієнта обрати з декількох можливих альтернативних напрямків розвитку бесіди той, який найбільш підходить, є найбільш інтересним, перспективним та корисним. Результатом цього має стати усвідомлена позиція людини стосовно власного життя, що для неї важливо в житті – цінності, принципи, мрії та добровільно взяті на себе обов’язки, які утілюються в тих історіях її життя, яким надається перевага.

Соціальний працівник у своїй роботі часто стикається з групами клієнтів, у поведінці яких проявляються ознаки соціальної дезадаптації – втрата власної ідентичності, розгубленість, зміна норм поведінки. У такому випадку необхідна активізація психологічних процесів, направлених на ресоціалізацію: ціннісну переорієнтацію, формування механізму соціально позитивного цілепокладання, створення міцних позитивних соціальних стереотипів.

Якщо виходити з постулатів Майкла Уайта стосовно того, що особистість людини не є фіксованою, внутрішньо притаманною нам властивістю, але такою що постійно формується у взаємодії з іншими людьми, то відкриваються нові можливості для консультування та психотерапії, як процесів у більшому ступені соціальних, ніж психологічних. Відповідно консультанти не повинні бути експертами в площині дисфункцій та розладів. Їх основна мета – сформувані нові обнадійливі та конструктивні способи життя та уявлення людини про себе.

У цьому випадку в соціальній роботі доцільно використовувати нарративні методи, які дають можливість об'єктувати життєві концепції, установки, мотиви, інші утворення особистості, фокусуючи увагу на здатність індивіда впливати на своє життя, формуючи авторську позицію до історій власного життя.

Використовуючи у своїй роботі нарративні методикі, соціальний працівник повинен виходити з розуміння того, що “поведінка людини, ситуація, в якій вона опинилась (точніше, її інтерпретація), задаються, насамперед, мовою як важливого атрибуту культури. Саме означування реальності, тобто заміщення її певними культурно-заданими схемами, дає можливість не лише обдумувати, осмислювати те, що відбувається, аналізувати й переживати ті чи інші події, але й впорядковування їх, творячи для себе нову психічну реальність, новий досвід” [14].

Висновки. Отже, у нарративах можливо простежити актуальні проблеми та переживання людини, її ставлення до того, що відбувається навколо неї. Розглядаючи сюжетні лінії розповіді, можна дослідити важливі сфери життя, особливості взаємодії зі значущими людьми, таким чином, завдяки автобіографічним розповідям, отриманих від клієнтів, соціальний працівник здатен надавати своєчасну та доцільну соціальну або соціально-психологічну допомогу. Нарративний аналіз дозволяє одночасно зрозуміти унікальність біографічного оповідання й визначити типовість представленої в ньому життєвої позиції в заданому соціально-історичному контексті. Виходячи з вищезначеного, нарративний метод можна вважати ефективним засобом вирішення проблем, пов'язаних із соціальною дезадаптацією людей та спільнот. Завдяки роботі з текстами та в ході розповіді своєї історії клієнти соціальної роботи осмислюють та переосмислюють власні життєві історії, пояснюючи смисли, цінності, мрії, наміри, формуючи безпечну територію ідентичності, змінюючи своє життя в бажаному напрямлені.

Список використаних джерел

1. *Барт Р.* Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. – М. : Искусство, 1987. – С. 394.
2. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
3. *Брокмейер Й.* Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харе // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29-42.
4. *Калина Н. Ф.* Основы психотерапии. Семиотика в психотерапии / Н. Ф. Калина. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1997. – 272 с.
5. *Калмыкова Е. С.* Нарратив в психотерапии: рассказы пациентов о личной истории (часть II) [Электронный ресурс] / Е. С. Калмыкова, Э. Мергенталер // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2002. – Июнь (№ 2). – Режим доступа : <http://psyjournal.ru/j3p/pap.php?id=200020201>.
6. *Калмыкова Е. С.* Об одном методе анализа индивидуального сознания / Е. С. Калмыкова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15, № 3. – С. 28-41.
7. *Максименко С. Д.* Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / С. Д. Максименко. – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 2000. – 320 с.
8. *Мухелишвили Н. Л.* Значение текста как внутренний образ / Н. Л. Мухелишвили, Ю. А. Шрейдер // Вопросы психологии. – 1997. – № 3. – С. 79-92.

9. Назарук О. М. Особливості розуміння особистого досвіду : дис. ... канд. психол. наук / О. М. Назарук. – К., 2004.
10. *Наративні психотехнології* / уклад. : Н. В. Чепелева, М. Л. Смольсон, О. М. Шиловська, С. Ю. Гуцул. – К. : Главник, 2007. – 144 с. – (Серія «Психологічний інструментарій»).
11. Николаева В. В. Влияние хронической болезни на психику. Психологическое исследование / В. В. Николаева. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1987. – 168 с.
12. Нуркова В. В. Автобиографическая память как проблема психологического исследования / В. В. Нуркова // Психологический журнал. – 1996. – № 2. – С. 16-29.
13. *Проблеми психологічної герменевтики* : монографія / за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
14. Чепелева Н. В. Нарратив как средство интерпретации личного опыта / Н. В. Чепелева // Психология на перетині тисячоліть. П'яті костюківські читання. – 1998. – Т. 3. – С. 484-497.
15. Ярская-Смирнова Е. Нарративный анализ в социологии [Электронный ресурс] / Е. Ярская-Смирнова // Социологический журнал. – 1997. – № 3. – Режим доступа : <http://www.smolsoc.ru/index.php/home/2009-12-24-13-38-54/30-2010-08-30-11-30-31/1508-2011-03-26-02-46-16>.

УДК 159.9.019.4:316.624.3

Н.П. Крейдун, канд. психол. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ДЕФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ФАКТОР ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті аналізуються підходи до визначення поняття «соціальний інтелект» у вітчизняній і зарубіжній психології. Наводяться результати дослідження з вивчення особливостей соціального інтелекту в групі девіантних підлітків та їх правопослушних однолітків. Виділяється гіпотеза про те, що порушення соціального інтелекту можуть бути однією з причин скоєння підлітками асоціальних дій і вчинків. Визначає завдання подальшого дослідження.

Ключові слова: соціальний інтелект, пізнання поведінки, девіантна поведінка, девіантні підлітки.

В статье анализируются подходы к определению понятия «социальный интеллект» в отечественной и зарубежной психологии. Приводятся результаты исследования по изучению особенностей социального интеллекта в группе девиантных подростков и их правопослушных сверстников. Выделяется гипотеза о том, что нарушения социального интеллекта могут являться одной из причин совершения подростками асоциальных действий и поступков. Определяет задачи дальнейшего исследования.

Ключевые слова: социальный интеллект, познания поведения, девиантное поведение, девиантные подростки.

The paper analyzes the approaches to the definition of "social intelligence" in domestic and foreign psychology. The results of a study on the characteristics of social intelligence in a group of deviant adolescents and their law-abiding peers. Provided the hypothesis that violations of social intelligence may be one reason for the commission of antisocial teenagers actions and deeds. Defines the tasks of further research.

Key words: social intelligence, cognition behavior, deviant behavior, deviant adolescents.

Соціально-психологічні та педагогічні проблеми девіантної поведінки знаходяться у центрі багатьох сучасних досліджень.

На жаль, ці проблеми, їх вирішення у нашому суспільстві мають велике значення. Як свідчить статистика, майже кожен третій підліток може бути охарактеризований як девіант.

Девіантна поведінка у психології визначається як поведінка людини, що призводить до дестабілізації міжособистісних відносин, порушення норм соціального контролю, соціальної дезадаптації і, як наслідок, блокує соціальний розвиток індивіда.

Виходячи з такої трактовки девіантної поведінки, на нашу думку, соціальний інтелект особистості, його деформація може виступати фактором ризику виникнення девіантних поведінкових вчинків.